

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх прав
Факультет № 6
Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни *«Основи правознавства»*
вибірковий компонент
освітньої програми *бакалаврського* рівня вищої освіти

053 Психологія (Практична психологія)
072 Фінанси, банківська справа та страхування

за темою – «Конституційне право»

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 25.09.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 5 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 8 від 22.09.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол № 8 від 18.08.2023).

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **О.Є. Железов.**
2. Викладач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **К.М. Гуртова.**

Рецензенти:

1. Завідувачка кафедри публічного та приватного права Державного біотехнологічного університету кандидат юридичних наук, доктор економічних наук, доцент **Т.В. Дуюнова.**
2. Завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **О.П. Гетьманець.**

План лекції

1. Поняття конституційного права. Історія світового конституційного досвіду.
2. Загальні засади конституційного ладу України. Джерела конституційного права в Україні.
3. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України.
4. Розвиток конституційного процесу в умовах незалежності України. Структура конституції України.
5. Державна влада в Україні та її поділ на законодавчу, виконавчу та судову.
6. Президент, як голова держави Україна.
7. Державна символіка та мова в Україні.

Рекомендована література

Основна

1. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів. Харків: Право, 2017. – С. 369;
2. Конституційне право: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2017. – С. 358;
3. Конституційне право: підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. О.С. Бакумова, Т.І. Гудзь, М.І. Марчука. Харків, 2019. – С. 484;
4. Конституційні засади сучасного державотворення: навч. посіб. у питаннях і відповідях. Харків: Право, 2017. – С. 303.

Додаткова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30;
2. Коментар до Конституції України. – К.: Інститут законодавства Відомості Верховної Ради України. – 1996.;
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.;
4. Про громадянство України: Закон України // Голос України. – 2001. – № 42.;
5. Про внесення змін до Закону України Про вибори Президента України: Закон України від 16.04.2004 р. // Голос України. – 2004 р.;
6. Про всеукраїнський та місцевий референдуми: Закон України (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33 (зміни та доп. Див.: 1992. – № 35;
7. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 20.04.2004 р. // Голос України. – 2004 р.;
8. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 23.04.2004 р. // Голос України. – 2004 р.;
9. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 3-4 (зміни та доп. 1999. – № 15);
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2019. – № 21. – Ст. – 81;
11. Белов Д. М., Мишанич К. С. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО». 2015. – Вип. 30. – Т. 1. – С. 70-74;
12. Волошина Я. Місцеве самоврядування: теорії походження та їх реалізація. Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 3. – С. 117-122;
13. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.

– 2016. – № 4. – С. 171-186;

14. Касяненко Є. В. Теоретико-правова характеристика трансформації статусу місцевих державних адміністрацій в умовах децентралізації влади. Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 6. – С. 20-23;

15. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління? *Право України*. – 2018. – № 1. – С. 172-183;

16. Цимбалістий Т. Інститут імпідменту в системі конституційно-правової відповідальності. Актуальні проблеми правознавства. – 2017. – № 2. – С. 51-55.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://portal.rada.gov.ua/> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.ac-rada.gov.ua> – офіційний сайт Рахункової палати України.
3. <http://www.ccu.gov.ua> – офіційний сайт Конституційного Суду України.
4. <http://www.kmu.gov.ua/control/> – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.
5. <http://www.ombudsman.kiev.ua> – офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України.
6. <http://www.president.gov.ua/> – офіційне інтернет-представництво Президента України.
7. <http://www.rainbow.-gov.ua> – офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.

Текст лекції

1.Поняття конституційного права України. Історія світового конституційного досвіду.

Етимологія слова «конституція» походить від лат. *constitutio* — устрій, установлення. Але ще у Стародавній Греції Арістотелем було сформоване уявлення про конституцію як раціональну побудову державної влади на основі принципів демократії і справедливості. У будь-якому організованому суспільстві можна виокремити низку найважливіших відносин, які його характеризують. Насамперед, це відносини, пов'язані з побудовою і функціонуванням державних органів, взаємовідносини цих органів з іншими суспільними інституціями та індивідами. Природно, що такі відносини знаходять своє закріплення у нормах права. Саме сукупність норм права, які визначають засади народовладдя, економічної і політичної організації суспільства, взаємовідносин держави з конкретною особою, загальний устрій держави та основні засади функціонування державних органів складають провідну галузь національного права — **конституційне право**.

Як і будь-яка галузь права, конституційне право має свій специфічний предмет і метод правового регулювання.

Предметом конституційного права є особливе коло державно-політичних відносин владарювання.

Усі суспільні відносини, що врегульовані конституційним правом, поділяються на кілька видів:

— відносини політичного характеру (визначають державний суверенітет, форму держави, суб'єкти державної влади, загальні засади організації політичної системи та ін.);

— найважливіші відносини, що складаються в економічній сфері суспільства (основи права власності, забезпечення соціальних потреб членів суспільства та ін.);

— взаємовідносини людини і громадянина з державою, які знаходять своє відображення в основах правового статусу цих суб'єктів;

— відносини, пов'язані з організацією і функціонуванням органів державної влади;

— відносини, пов'язані з державним і територіальним устроєм країни;

— відносини, що визначають засади місцевого самоврядування.

Під методами конституційно-правового регулювання розуміється сукупність прийомів, способів і засобів, що дозволяють упорядковувати суспільні відносини, які складають предмет конституційного права. Серед таких методів провідне місце посідає встановлення, яке полягає у визначенні у відповідних нормах повноважень відповідних суб'єктів, а також методи зобов'язання, дозволу та заборони.

Внутрішньою формою цієї галузі права є система конституційного права, яка розкриває внутрішні взаємозв'язки між її елементами — нормами та інститутами.

Конституційно-правовий інститут — це відокремлена підсистема конституційно-правових норм, що регулює групу однорідних за своїм змістом суспільних відносин, які належать до предмету конституційного права. Інститути конституційного права являють собою складний організм взаємопов'язаних елементів. Так, існує самостійний інститут припинення громадянства України, який входить до більш загального інституту громадянства. Останній, у свою чергу, є одним з елементів інституту правового статусу людини і громадянина.

До *загальних інститутів* конституційного права належать: інститут загальних засад конституційного ладу України; інститут основ правового статусу людини і громадянина; інститут прямого волевиявлення; інститут системи органів державної влади; інститут територіального устрою України та організації місцевого самоврядування.

Конституційно-правові норми — це встановлені чи санкціоновані державою правила, які визначають поведінку учасників конституційно-правових відносин. Особливість цих правових норм визначається специфікою врегульованих ними суспільних відносин, джерелами, в яких вони закріплені, вищою юридичною силою щодо інших правових норм, особливим механізмом

реалізації в якому бере участь особливе коло суб'єктів. Норми конституційного права, як правило, складаються лише з диспозицій, хоча це не заперечує наявності в структурі деяких з них гіпотез і санкцій. Серед конституційних норм чимало спеціалізованих: загальних, дефінітивних, норм-принципів, установчих, гарантуючих, оперативних, колізійних та інших.

Конституційно-правові норми розподіляються залежно від змісту, який визначається відповідними видами суспільних відносин, що входять до предмету галузі (наприклад, норми, які закріплюють систему органів державної влади).

За призначенням у механізмі правового регулювання конституційно-правові норми поділяються на *матеріальні і процесуальні*.

Матеріальні норми відповідають, образно кажучи, на запитання «що робити?», тобто безпосередньо врегульовують суспільні відносини, наприклад, визначають правовий статус державних органів. *Процесуальні норми*, в свою чергу, визначають форми реалізації матеріальних норм, тобто конкретизують порядок, способи діяльності державних органів. Вони відповідають на запитання «як робити?».

Процесуальні норми насамперед регулюють законодавчий і виборчий процеси, а також інші процедурні положення (наприклад, порядок проведення процедури імпічменту Президента). Особливе значення вони набувають у діяльності Конституційного Суду України.

За терміном дії норми конституційного права поділяються на *постійні і тимчасові*, за просторовим принципом — на такі, що діють на території усієї України або лише на певній частині.

За формою закріплення бажаної поведінки суб'єкта, на якого розрахована дія норми, вони можуть носити *імперативний або диспозитивний* характер.

Імперативні норми у категоричній формі визначають чітко визначену поведінку суб'єктів, диспозитивні — надають суб'єктам можливість вільного вибору виду поведінки на їх розсуд.

Під **конституційно-правовими відносинами** розуміють суспільні відносини, суб'єкти яких під час взаємодії один з одним наділяються відповідно до конституційно-правових норм взаємними правами та обов'язками.

Провідне місце у структурі конституційних правовідносин мають їх **суб'єкти**. Причому деякі з них виступають суб'єктами правовідносин і в інших галузях права. Насамперед це фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які, в свою чергу, можуть мати спеціальний правовий статус. Так, деякі громадяни України вступають у конституційні правовідносини як державні службовці (службові особи місцевого самоврядування) або народні депутати. Серед суб'єктів виокремлюють юридичні особи — підприємства, установи, організації різних форм власності (в т. ч. політичні партії, громадські організації) та органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Крім того, особливим суб'єктом виступає Українська держава.

Також існують суб'єкти, які вступають лише у конституційно-правові відносини¹ — народ України, адміністративно-територіальні одиниці, територіальні громади, виборчі комісії та деякі інші.

Об'єктами конституційно-правових відносин можуть бути політичні блага (наприклад, суверенітет, влада), дії уповноважених і зобов'язаних суб'єктів (наприклад, парламент, Кабінет Міністрів України та ін.), речі та інші майнові блага (власність, гроші, податки тощо), природні об'єкти (наприклад, земля), поведінка та результати такої поведінки суб'єктів відносин, особисті нематеріальні блага людини (життя, честь, гідність і т. ін.), духовні цінності.

Виникнення, зміна або припинення конституційних правовідносин пов'язується нормами права з конкретними життєвими обставинами, які носять назву юридичні факти. Вони поділяються на правоутворюючі (наприклад, створення Президентом України центральних органів виконавчої влади), правозмінюючі (наприклад, досягнення громадянином віку, з якого можна брати

---

¹ У даному контексті маються на увазі конституційно-правові відносини.

участь у виборах), правоприпиняючі (наприклад, дострокове припинення повноважень народного депутата України).

Крім того, залежно від індивідуальної волі суб'єкта, юридичні факти поділяються на дії (залежать від волі суб'єкта) і події (не залежать від такої волі). При цьому дії можуть носити правомірний і неправомірний (протиправний) характер.

Норми конституційного права знаходять відображення у зовнішніх формах або джерелах, під якими, як зазначалось у попередньому розділі, розуміються чинні нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові норми і принципи. Серед джерел особливе місце посідає конституція. Ми звикли сприймати цей термін у популярному значенні: як основний закон держави, що має найвищу юридичну силу та закріплює найважливіші суспільні відносини. Але його сучасне розуміння у формально-юридичному значенні почало формуватися лише у XVIII ст. із настанням епохи буржуазних революцій. Перша конституція була прийнята у Сполучених Штатах Америки у 1787 р.

Згідно з теорією конституціоналізму конституції поділяються на *фактичні* і *юридичні*.

Фактична конституція — це реально існуючий суспільний і державний лад, основами якого є політика, економіка і духовне життя людини та її організацій.

Юридична конституція — це нормативно-правовий акт, Основний закон держави, що є вершиною національного законодавства, в якому закріплюються основи суспільного і державного ладу, форми правління і державного устрою, основи політичного режиму, економічні засади суспільного життя, правовий статус людини і громадянина, порядок і принципи організації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування. Саме в останньому розумінні ми і розглядатимемо термін «конституція» далі.

За юридичною формою конституції поділяються на *писані* та *неписані*. Під першою розуміють єдиний, прийнятий в особливому порядку, чітко структурований нормативний акт. Більшість конституцій світу належать до цього

типу, в тому числі і Конституція України 1996 р. У свою чергу, неписана конституція не виражена в єдиному писаному акті, а становить собою велику кількість законів, прийнятих у різний час і в різному порядку, а також прецедентів і звичаїв. Наприклад, такою вважається Конституція Великої Британії, яку складають норми статутного права, що закріплювались, починаючи з 1215 р. із прийняттям «Великої хартії вольностей».

За способом прийняття конституції поділяються на *октроїрувані (даровані) та народні*. Вважається, що даровані народові конституції підготовлені і введені в дію одноособово главою держави (монархом, диктатором або президентом) або метрополією для своєї колонії. Народні конституції прийняті представницьким органом (установчими зборами, які сформовані виключно з цією метою, або парламентом) або затверджені безпосередньо народом шляхом референдуму. Конституція України була прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

За порядком прийняття також розрізняють *договірні конституції*, які приймаються, як правило, шляхом угоди між учасниками конституційного процесу. Такою конституцією була, наприклад Конституція Радянського Союзу 1924 р. Ознаки договірної конституції були притаманні Конституційному Договору між Верховною Радою України і Президентом України «Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р.

За формою правління, яка існує у державі, конституції поділяються на *монархічні та республіканські*, залежно від форми територіального устрою — унітарні та федеративні, а відповідно до існуючого державного режиму — демократичні та недемократичні.

Відповідно до процедури внесення змін і доповнень до конституції вони поділяються на *гнучкі і жорсткі*. Якщо процедура зміни конституції не відрізняється від тієї, що передбачена для звичайних законів, то це гнучкі конституції. Переважна більшість сучасних конституцій є жорсткими, оскільки передбачають особливий, більш ускладнений, порівняно із звичайними законами,

порядок внесення змін. Конституцію України (далі — Конституція) слід віднести до жорстких конституцій. Її розділ XIII встановлює ускладнений, жорсткий порядок внесення змін до матерії Основного Закону. Зокрема, ст. 157 Конституції передбачає обмеження щодо внесення змін. Так, Конституція не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України. Вона також не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану. Вносити зміни до Конституції має право лише Верховна Рада України. Законопроект про внесення змін до Конституції, який може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, попередньо схвалюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, і вважається прийнятим, лише якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Найбільш жорсткий порядок передбачений для внесення змін у розділи Конституції, які визначають загальні засади конституційного ладу, порядок проведення виборів, референдуму, а також внесення змін до Основного Закону держави (ст. 156). Такий законопроект подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Якщо законопроект про внесення змін до Конституції України не був прийнятий Верховною Радою, він може бути поданий до парламенту не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Конституція України має ряд специфічних **рис**, що характеризують її сутність і зміст як Основного Закону держави, а саме:

- має *найвищу юридичну силу* (ч. 2 ст. 8 Конституції) порівняно з іншими нормативними актами, а також є базою для всього поточного законодавства. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй;

- характеризується *стабільністю*, яка забезпечується особливим порядком прийняття і внесення змін до неї (про що йшлося вище); міжнародні договори не повинні суперечити Конституції України (ч. 2 ст. 9 Конституції); існує особливий механізм реалізації норм Конституції та її правового захисту, в якому беруть участь, окрім інших, спеціальні органи конституційного судочинства;

- є надзвичайно важливим політико-правовим *документом довгострокової дії*, яким збагатилася наша правова система. Вона виступає фундаментом демократичних перетворень у суспільстві, основою його консолідації. Конституція закріплює в Україні засади державної політики, спрямованої насамперед на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Вона заклала серйозні підвалини для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. У Конституції містяться моральні орієнтири соціальної справедливості, ідея, згідно з якою держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність. Саме це є головним обов'язком держави.

На конституційному рівні закріплено положення про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Причому органи цих гілок влади незалежні один від одного, здійснюючи свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Конституційною основою зовнішньої політики України є забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними

принципами і нормами міжнародного права, основним джерелом яких є міжнародні договори, згода на обов'язковість котрих надана Верховною Радою України. Як визначено Конституцією (ст. 9), ці договори є частиною національного законодавства України. Вступ до Ради Європи, активна співпраця з країнами СНД, ОБСЄ, Європейським Союзом, Північно-Атлантичною Асамблеєю та іншими міжнародними організаціями, з окремими державами вимагають приведення національного законодавства України у відповідність з нормами міжнародного права.

Крім політичного значення, Конституція України має надзвичайно велику юридичну цінність як правовий акт і є основним джерелом нашого законодавства, розрахованим на тривалий період.

Водночас слід зазначити, що в Основному Законі вперше в історії конституційного законодавства України наголошується на тому, що норми Конституції є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції.

Конституції виникли ще в сиву давнину. Аристотель використовував конституції грецьких міст-полісів для підготовки своїх найвідоміших творів «Політика» та «Афінська політія».

Отже, потреба в конституції виникла ще на світанку цивілізованого суспільства. Ця потреба незрівнянно зросла в наш час, оскільки конституція є основою налагодження тісної взаємодії між усіма соціальними силами, інституціями, суспільними структурами, що існують у державі.

Слід пам'ятати, що в слово «конституція» на різних етапах розвитку суспільства вкладався далеко не однаковий зміст. Аристотель тлумачив Конституцію дуже звужено, обмежуючи сферу її дії організацією державної влади, стосунками між різними державними органами, тобто майже не пов'язував її з системою суспільних відносин. За часів Римської імперії слово «конституція» позначало укази імператора, а в середні віки — акти про феодалні вольності.

Демократичні революції XVII—XVIII ст. привели до формування конституцій уже сучасного зразка, якими стали конституції Франції (1791 р.) та США (1787 р. прийняття, що є чинною дотепер. Це найстабільніша конституція в світі — більш як за 200 років існування до неї внесено лише 27 поправок). Ці конституції закріплювали новий устрій, який дістав назву громадянського суспільства. Цей приклад мав дуже велике значення з точки зору активного поширення ідей конституціоналізму в усьому світі, в тому числі й в Україні.

Перша в світі неписана конституція з'явилась в Англії. Вона складалася з двох документів: *Великої Хартії Вольностей 1215 року та Біль про права 1689 року*. Єдиного закону Великобританія не має і сьогодні, замість нього діє низка актів конституційного значення.

Початок XX століття ознаменувався прийняттям перших конституцій в азіатських державах — в Ірані (1906 рік) та Китаї (1912 рік).

Історії різних держав відомі конституції, які являли собою здебільшого політичні гасла, виконували пропагандистські завдання правлячих у суспільстві кіл. Такою, наприклад, великою мірою була «сталінська» Конституція і прийнята на її основі Конституція УРСР 1937 року, що проголошували цілу низку справді демократичних принципів та положень, які, проте, зоставалися лише на папері.

2. Загальні засади конституційного ладу України. Джерела конституційного права в Україні.

Розділ I Конституції України має назву «Загальні засади» і складається з 20 статей. У ньому закріплено основні принципи конституційного ладу нашої держави, які є базою для конституційного регулювання найважливіших суспільних відносин.

Стаття 1 Конституції проголошує *Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою*. Суверенність і незалежність держави означають, що її влада є верховною, повною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також її незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами. Такі

підвалини забезпечують у державі повноту законодавчої, виконавчої та судової влади, а також непідпорядкування і непідзвітність цієї держави іноземним державам у міжнародних відносинах.

Демократизм в Україні передбачає створення найсприятливіших умов для широкої та реальної участі громадян в управлінні справами держави та суспільства, забезпечення багатоманітності політичного та культурного життя тощо.

Говорячи про Україну як **соціальну державу**, слід брати до уваги її орієнтацію на здійснення широкомасштабної та ефективної соціальної політики, що діставала б вияв у реальному забезпеченні прав людини і громадянина, створенні доступних систем освіти, охорони здоров'я і соціального захисту, належній підтримці малозабезпечених верств населення тощо.

Правова держава - це держава, в якій панує право, де діяльність держави, її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідає за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за свою діяльність та її наслідки.

Стаття 2 Конституції проголошує Україну унітарною державою, тобто державою, в межах якої немає інших утворень, що мають ознаки суверенітету і право самостійно вступати у відносини з іншими державами, а також право виходу зі складу України.

Україна як унітарна держава має єдині:

- а) державні органи;*
- б) систему законодавства;*
- в) територію;*
- г) громадянство;*
- д) символіку тощо.*

В Україні встановлено республіканську форму правління (ч. 1 ст. 5 Конституції). Тому носієм суверенітету і єдиним джерелом влади визнається лише народ.

Столицею України, тобто адміністративно-політичним центром і місцеперебуванням загальнодержавних законодавчих, виконавчих і судових органів, є місто Київ.

Говорячи про конституційне визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст. 7), треба усвідомлювати, що мається на увазі право місцевих територіальних громад (жителів села, селища, міста), а також обраних ними відповідних рад самостійно і незалежно від органів держави, але в порядку і межах, передбачених чинним законодавством, вирішувати питання місцевого значення.

У статтях 8, 9 і 19 Конституції України закріплено такі основні *принципи побудови* та функціонування національної правової системи:

- *верховенство права*, що передбачає неухильне дотримання правових принципів незалежно від міркувань стосовно їхньої політичної доцільності;

- *найвища юридична сила* Конституції. Згідно з цим принципом, закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції та відповідати їй. В іншому разі прийняті акти мають визнаватися недійсними й не підлягають виконанню;

- визнання положень Конституції нормами *прямої дії*. Цим зумовлено, що конституційні приписи впливають на суспільні відносини безпосередньо.

Основні засади економічних відносин в Україні закріплено у статтях 13, 14, 16 Конституції. Саме ними визначено об'єкти, які є «*власністю Українського народу*», від імені якого права власника щодо цих об'єктів «*здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування*». До таких об'єктів належать земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси.

Стаття 15 Конституції України гарантує побудову суспільного життя «на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності».

У розділі I Конституції України закріплено засади національної безпеки та зовнішньополітичної діяльності нашої держави. Під національною безпекою мається на увазі стан захищеності життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства від існуючих і можливих внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах

суспільних відносин. З метою забезпечення належного рівня захищеності цих інтересів у ст. 17 Конституції визначено вихідні положення захисту суверенітету і територіальної цілісності, економічної та інформаційної безпеки України.

Стаття 18 Конституції закріплює спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки через *«підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з іншими країнами за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права»*. Ці норми й принципи закладено в деяких міжнародно-правових актах, зокрема у Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права.

Конституція України є основним **джерелом** сучасного конституційного права. Водночас конституційні норми і принципи знаходять своє зовнішнє закріплення також і в інших джерелах, насамперед у конституційних законах — таких, які вносять зміни і доповнення до Конституції. До інших джерел також належать органічні закони — ті, якими деталізуються конституційні положення (наприклад, Закон України «Про громадянство», яким конкретизується норма ст. 4 Конституції); поточні закони, що містять конституційно-правові норми.

Верховна Рада, крім законів, приймає й інші акти, які належать до джерел конституційного права (наприклад, постанови Верховної Ради, якими затверджено Регламент Верховної Ради України, Концепція національної безпеки України тощо).

Особливе місце в ієрархії джерел посідають *акти Всеукраїнського референдуму*, які носять найдемократичніший характер, бо пов'язані із безпосереднім волевиявленням громадян.

Конституційно-правові принципи і норми містяться у *нормативних актах Президента України*, деяких нормативних постановах Кабінету Міністрів України, в окремих актах представницьких органів місцевого самоврядування, наприклад їх регламентах.

Особливим джерелом конституційного права є *рішення та висновки Конституційного Суду України* як єдиного органу конституційної юрисдикції. Норми конституційного права також містяться у деяких міжнародних договорах,

згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Як джерела конституційного права окремих країн можуть виступати судові прецеденти, правові звичаї, нормативні договори та інші акти. Звичайно, основним джерелом цієї галузі права в нашій країні є Конституція України.

3. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України.

Народовладдя в Україні реалізується на основі Конституції через інститути безпосередньої (прямої) чи представницької (виборної) демократії.

До **інститутів безпосередньої демократії**, які забезпечують ухвалення державного рішення прямим волевиявленням народу, відносять:

- *референдум;*
- *обговорення проектів нормативних актів;*
- *участь у виборах органів державної влади;*
- *загальні збори (збір) громадян;*
- *звіти депутатів і виконавчих органів перед населенням.*

Представницька демократія — це засіб реалізації волі народу через обраних ним представників в органи влади: насамперед, народних депутатів, Президента, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів органів місцевого самоврядування.

Референдум — це голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) або певної частини її населення (місцевий референдум) з метою вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя. Референдум і вибори мають загальний метод здійснення голосування, але різняться своїм предметом. Вибори проводяться для визначення особи, яка, на думку більшості виборців, найбільш гідна обіймати виборну посаду. Завданням референдуму є вирішення важливих питань, не пов'язаних із наданням юридичної сили мандатам якихось осіб. Це можуть бути затвердження,

зміна чи скасування законів, вирішення проблем територіального устрою в межах держави тощо.

Залежно від тих чи тих ознак референдуми поділяються на певні **види**:

- імперативний і консультативний;
- конституційний і законодавчий;
- обов'язковий і факультативний.

Імперативний і консультативний референдуми розрізняються за їхніми юридичними наслідками. Рішення, винесене імперативним референдумом, має загальнообов'язкове значення і не потребує ніякого затвердження. Імперативним, наприклад, був референдум 1 грудня 1991 р., під час якого визначалося, бути чи не бути Україні незалежною державою. Результати консультативного референдуму юридичної сили не мають. Його призначення полягає в установленні думки голосуючих щодо певного питання. Ця думка може бути врахована, але не є обов'язковою для вирішення державними органами відповідної проблеми. У деяких країнах консультативний референдум здійснюється під назвою «всенародного обговорення».

Конституційним називається референдум, внаслідок якого змінюється, приймається або відхиляється конституція. Якщо ці питання вирішуються стосовно до звичайного закону, то референдум називається законодавчим.

Обов'язковий референдум — це референдум, проведення якого є обов'язковим для вирішення визначених конституцією проблем.

Відповідно до ст. 73 Конституції України, обов'язковим є всеукраїнський референдум для вирішення питань щодо зміни території України. В інших країнах предметом обов'язкового референдуму визначаються, скажімо, затвердження статутів автономних територій (Іспанія), затвердження Конституції та змін до неї, розв'язання протиріч між палатами парламенту (Швейцарія) тощо.

Якщо ж референдум визначається як один із можливих, але необов'язкових способів вирішення певних питань, то він називається *факультативним*. Це може стосуватися, приміром, затвердження законів, міжнародних угод.

Попри те, що референдум розглядається як форма виявлення волі народу, світова державно-правова практика свідчить про юридичну і політичну недоцільність вирішення певних питань референдумом. Звідси конституції деяких держав забороняють виносити на референдум певне коло питань. У більшості випадків це стосується законів і рішень, пов'язаних із фінансово-бюджетними проблемами, наданням громадянства, амністіями, помилуваннями та з деяких інших проблем.

Такий підхід має реальні підстави. Якщо уявити, наприклад, ситуацію, в якій проект бюджету відхиляється референдумом, то для розгляду нового його проекту необхідний новий референдум. І це може повторюватися кількаразово. Крім того, проведення референдуму потребує витрати значних коштів, а організація - певного часу. Отже, кінець кінцем, держава може залишитися без затвердженого бюджету.

Конституція України (ст. 74) встановлює, що в нашій державі не допускається проведення референдумів щодо законопроектів з питань **податків, бюджету та амністії**.

Всеукраїнський референдум може призначатися Верховною Радою або Президентом України, але тільки в межах, визначених Конституцією повноважень. Так, Верховна Рада уповноважена призначати всеукраїнський референдум для вирішення питань про зміну території держави. Президент має право призначити його щодо затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції, а також проголошує референдум за народною ініціативою.

Ініціатива щодо проведення референдуму визнається народною, а отже, обов'язковою до втілення в життя, якщо відповідна вимога виходить не менш як від 3 млн громадян України, які мають право голосу. Аби ця ініціатива відображала прагнення народу України. Конституція встановлює, що підписи під вимогою про призначення референдуму повинні бути зібрані не менш як у 2/3 областей і не менш як по 100 тис. підписів у кожній з них. Такий порядок надає певним групам громадян України, що мають право голосу, та різним громадським об'єднанням можливість спробувати реалізувати свої політичні ідеї в разі протидії з боку

державних структур завдяки наданню через референдум цим ідеям всенародної підтримки.

Конкретні питання, пов'язані з організацією та проведенням референдуму, регламентуються Законом України «Про всеукраїнський і місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р.

Під **виборчою системою** України розуміється передбачений законодавством порядок формування представницьких органів держави. Усі норми права, які регламентують цей порядок, в сукупності складають виборче право. Основними його джерелами є Конституція України й такі *Закони України*, як *«Про вибори народних депутатів України»* від 25 березня 2004 р., *«Про вибори Президента України»* від 18 березня 2004 р., *«Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»* від 6 квітня 2004 р. У цих нормативно-правових актах сформульовано такі головні принципи виборчого права:

- загального, рівного та прямого виборчого права за таємного голосування;
- вільного й рівноправного висунування кандидатів у депутати;
- гласності та відкритості;
- рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії;
- неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування;
- свободи агітації.

Принцип загальності означає, що право обирати мають усі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Це право називається активним виборчим правом і тлумачиться так тому, що будь-які прямі або непрямі пільги чи обмеження щодо виборчих прав громадян України залежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, роду й характеру занять, непередбачені цими законами, забороняються.

Щодо права бути обраним, тобто пасивного виборчого права, то виборчим законодавством воно розглядається по-різному. Так, народним депутатом України може бути обраний громадянин України, який має право голосу, на день виборів досяг 21-річного віку і постійно проживає на території України протягом останніх п'яти років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35-річного віку, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років і володіє державною мовою. А депутатом сільської, селищної, міської, районної в місті, районної та обласної ради може бути обраний громадянин України, який на день голосування досяг 18-річного віку, має виборчі права і постійно проживає або працює на території відповідної ради.

Принцип рівного та прямого виборчого права означає, що громадяни України беруть участь у виборах народних депутатів, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад на рівних засадах і депутати обираються безпосередньо виборцями.

Таємність голосування на виборах означає, що ніякі форми контролю за волевиявленням виборців не допускаються, а саме: голосування відбувається у спеціально обладнаній для цього кабіні чи кімнаті. Під час заповнення бюлетеня в кабіні чи кімнаті для голосування може бути тільки голосуючий.

Принцип вільного й рівноправного висунення кандидатів передбачає, що всі громадяни України, які мають право голосу, мають право висувати кандидатів. Вони можуть реалізувати це право як безпосередньо, так і через політичні партії. Їхні виборчі блоки й трудові колективи, збори виборців.

Гласність і відкритість виборчого права означає, що підготування і проведення виборів депутатів завжди здійснюються відкрито і гласно.

Рівність можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії як принцип виборчого права повинен розумітися так, що всім кандидатам після офіційної їх реєстрації надається можливість брати участь у виборчій кампанії на рівних засадах, вони мають рівне право на використання державних засобів масової інформації на території України, в них рівні можливості щодо

матеріально-технічного і фінансового забезпечення їх участі у виборчій кампанії з боку держави.

Принцип неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування вживається та зумовлює існування такого інституту виборчого права, як звільнення кандидата від виробничих або службових обов'язків зі збереженням середньої заробітної плати за місцем роботи: кандидати під час виборчої кампанії не можуть бути звільнені з роботи, а також переведені на іншу роботу або посаду без їхньої згоди, притягнені до кримінальної відповідальності, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку без згоди відповідних державних органів.

До того ж особи, які насильством, обманом, погрозами чи в інший спосіб перешкоджають вільному здійсненню громадянином України права обирати та бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликають або агітують за бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, які вчинили підробку виборчих документів, неправильний підрахунок голосів, порушили таємницю голосування або допустили інші порушення виборчого законодавства, несуть відповідальність, передбачену цим законодавством. До певної відповідальності притягуються також особи, які опублікували або в інший спосіб поширили явно неправдиві відомості про кандидата.

І, нарешті, *принцип свободи агітації* передбачає, що всі громадяни України, їхні об'єднання, трудові колективи, довірені особи кандидатів мають право вільно та безперешкодно обговорювати програми кандидатів, їхні якості, а також платформи і програми тих партій, блоків, зборів, що їх висунули. При цьому дозволяється вести агітацію як «за», так і «проти» кандидата в усіх засобах масової інформації.

Свобода людини — вихідне поняття у проблемі прав людини і громадянина. Розрізняють природні права людини, тобто пов'язані із самим її існуванням і розвитком, і набуті, що в основному характеризують соціально-

політичний статус людини і громадянина (інститут громадянства, право на участь у вирішенні державних справ тощо). Звісна річ, що за відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації. З іншого боку, права людини закріплюють і конкретизують можливість діяти у межах, установлених її правовим статусом.

Свободу людини визначають певні ознаки. Так, люди є вільними від народження, ніхто не має права порушувати їх природні права. До того ж, у демократичному суспільстві саме держава є головним гарантом свободи людини. За обсягом поняття «свобода людини» повно відображає принцип, закладений у ст. 19 Конституції України, згідно з яким людина має право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством.

Теорія права і правова практика розрізняють поняття *«права людини»* і *«права громадянина»*. У першому випадку йдеться про права, пов'язані із самою людською істотою, її існуванням і розвитком. Людина (як суб'єкт прав і свобод) тут виступає переважно як фізична особа. За Конституцією України, до цього виду прав належать право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності людини (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32) тощо.

Щодо прав громадянина, то вони зумовлені сферою відносин людини з суспільством, державою, їхніми інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є.

Права людини порівняно з правами громадянина пріоритетні. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій або тій державі, а права громадянина - лише на тих осіб, які є громадянами певної країни. Прикладом прав громадянина, закріплених Конституцією України, є право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Говорячи про права людини і громадянина, слід зважати на те, що таке їх розмежування не має абсолютного значення, оскільки за згодою між державами деякі громадянські права можуть бути поширені на громадян іншої держави - суб'єктів укладених між державами договорів.

Сучасне міжнародне співтовариство приділяє значну увагу розвитку та забезпеченню прав людини. Ці процеси набули особливої інтенсивності після другої світової війни. Цьому сприяли загальна демократизація міжнародних відносин, створення Організації Об'єднаних Націй, інших демократичних міжнародних інституцій.

Демократизацію процесу, пов'язаного з проголошенням і захистом прав людини, значно прискорило прийняття низки міжнародних документів щодо закріплення, правової регламентації та розроблення механізму міжнародного захисту прав людини у державах, які підписали відповідні міжнародні документи.

Серед найважливіших загальних документів, з якими повністю узгоджуються положення Конституції України, Загальна декларація прав людини (1948 р.). Міжнародний договір про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний договір про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.). Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.), Європейський соціальний статут (1961 р.). Підсумковий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989 р.). Документ Копенгагенської наради-конференції з людського виміру НБСЄ (1990 р.) та ін.

Отже, відповідно до Конституції України, *основне право громадянина* - це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, установлених державою і закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

У Конституції України (переважно в розділі II) визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

Громадянські права — це можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних і деяких інших потреб.

Сюди відносять такі суб'єктивні права: на життя; на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду, віросповідання і т. ін.

Політичні права — це можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян.

До цієї групи відносять такі права: брати участь в управлінні державними та громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування; обговорювати, приймати закони й виносити рішення загальнодержавного та місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб; утворювати об'єднання громадян (політичні партії, громадські організації) та брати участь у їхній роботі; збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про що завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; вибирати й бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування; мати громадянство.

Економічні права — це можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять: право на приватну власність (індивідуальну та колективну); право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; можливість вибору роду занять і

роботи за покликанням; право на професійну підготовку і перепідготовку; право на справедливу оплату праці; право на страйк; право на відпочинок тощо.

Соціальні права — це можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Це право на охорону здоров'я; право на житло; право на матеріальне забезпечення у старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника та ін.; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло).

Екологічні права — це права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди і т. ін.

Культурні права — це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

Сімейні права — це можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах. Це означає: право на невтручання в особисте й сімейне життя; право на добровільне одруження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом.

Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками.

Основний обов'язок громадянина — це встановлені Конституцією держави вид і міра його необхідної обов'язкової поведінки. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи. Стаття 29 Загальної декларації прав людини проголошує: “Кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому можливий вільний і повний розвиток її особистості”. Почуття обов'язку — це не пута, що зв'язують справжню людську

свободу. Обов'язок є серцевиною моралі. Обов'язок людини перед самим собою, перед сім'єю, перед своїми близькими, перед оточуючими людьми, перед вищими моральними цінностями, перед людством. Як говорив Демокріт: “Не із страху, але із почуття обов'язку потрібно утримуватися від поганих вчинків”.

Кожна людина має певні права, проте вони не можуть бути реалізовані без виконання іншими людьми своїх обов'язків. Наприклад, якщо у вас є право отримати майно, то у когось має бути обов'язок його вам передати. Сукупність прав, обов'язків, інтересів людини і громадянина, реалізацію і захист яких покладає на себе держава, називають правовим статусом людини. Він закріплений у Конституції України та інших нормативно-правових актах.

Основні обов'язки громадян закріплює Конституція України.

Конституція України у статтях 51, 53, 65–68 визначила такі **обов'язки громадян України**:

- захищати Вітчизну, незалежність і територіальну цілісність;
- шанувати державні символи;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки;
- сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом;
- неухильно додержуватися Конституції і законів України;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей;
- обов'язок батьків утримувати дітей до повноліття і обов'язок дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- отримати повну загальну середню освіту.

Конституційні права, свободи та обов'язки разом з конституційними принципами та гарантіями утворюють основи правового становища громадян, або конституційний статус особистості в Україні. Становище, статус громадян України відзначається не лише його правами, а й тими обов'язками, що їх він несе перед державою, перед іншими громадянами, перед організаціями.

4. Розвиток конституційного процесу в умовах незалежності України.

Структура конституції України.

Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 року стала політико-правовою базою затвердження незалежності України.

Декларація про державний суверенітет України складається з преамбули, десяти розділів та заключної частини.

Зміст декларації зводиться до таких положень:

- Україна реалізує своє право на самовизначення в межах існуючих кордонів;
- єдиним джерелом влади є народ України, тобто громадяни Республіки всіх національностей;
- влада в Україні здійснюється шляхом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;
- Україна має своє громадянство;
- територія України є недоторканною і не може бути змінена без її згоди;
- гарантією державного суверенітету є економічна самостійність України, в основі якої виключне право народу на володіння, користування і розпорядження національним багатством;
- Україна самостійно встановлює порядок організації охорони природи, гарантії екологічної безпеки та раціонального природокористування на своїй території;
- держава забезпечує національно-культурне відродження і розвиток українського народу та право на вільний національно-культурний розвиток інших національностей;
- проголошувалося право України на власні Збройні Сили, внутрішні війська, органи державної безпеки та намір стати у майбутньому без'ядерною державою;
- Україна проголошувалася рівноправним учасником міжнародних відносин, проголошувався пріоритет норм міжнародного права перед нормами національного права. *24 серпня 1991 р. був схвалений Акт проголошення*

незалежності України, що засвідчив незалежність України. Виходячи з права українського народу на самовизначення, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної держави — України. Територія України проголошувалася неподільною і недоторканною, а з проголошенням незалежності на її території діють виключно Конституція та закони України.

На підтвердження Акта проголошення незалежності України Верховна Рада призначила проведення *республіканського референдуму*, який відбувся 1 грудня 1991 р. Більшість громадян, які брали участь у референдумі, проголосували за державну незалежність України.

Протягом 1992-1994 р. Верховна Рада України прийняла близько 450 законів, проте через відсутність концепції переходу від тоталітарної до демократичної держави більшість з них виявилася малоефективною. Як незалежна держава Україна лише через п'ять років після прийняття незалежності прийняла нову конституцію. Проекти конституцій від 1992 та 1993 рр. були відхилені, що призвело до конституційної кризи, яка закінчилася в 1995 р., коли було підписано Конституційну угоду між Президентом України та Верховною Радою.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996р., перейняла історичні конституційні традиції нашої держави, а також закріплює вже досягнуті суспільством і державою демократичні здобутки і в той самий час орієнтує на подальший їх розвиток з метою формування в Україні цивілізованого громадянського суспільства, розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Прийняття Конституції, правового акту найвищої юридичної сили, свідчило про важливий державницький крок усіх політичних сил до загального національного порозуміння та примирення в ім'я України.

Конституція 1996 р. окреслювала Україну як *президентсько—парламентську республіку*. Президентсько-парламентська система відіграла важливу історичну роль, особливо в перші роки державності, забезпечуючи стабільність і суспільства, і держави. Але сьогодні цілком зрозуміло, що в

Конституції 1996 року було закладено механізм протистояння законодавчої та виконавчої влади, що призвело до втрати відчуття перспективи, загрози паралічу державного управління; система влади набула ознак авторитаризму, відбулося встановлення всевладдя фінансово-олігархічних кланів в економіці. Реалії життя наполегливо вимагали перерозподілу і збалансування повноважень, насамперед, між президентом і парламентом, а відтак легітимного, системного й усталеного розосередження влади, зменшення її концентрації в одних руках і в кінцевому результаті примноження демократичного потенціалу держави і суспільства.

Вибори Президента України 2004 р. відбувалися в досить складних суспільних та економічних умовах. Перед Українською державою постали такі головні проблеми суспільно-політичного та економічного життя як повне всевладдя провідних фінансово-олігархічних груп; бюрократизм і корупція; порушення прав і конституційних свобод; а також небачене розшарування українського суспільства. Події, що супроводжували вибори, розгорталися дуже динамічно, збурили всю країну та отримали назву *"Помаранчевої революції"*. Ця барва була символом виборчої кампанії лідеру коаліції "Сила народу" В. Ющенка, який став переможцем.

Поряд із досягненнями конституційна реформа 2004 р. мала низку недоліків. Вона не передбачала запровадження двопалатного парламенту, не встановлювала систему парламентського контролю за президентом, не скорочувала кількості народних депутатів і не удосконалювала інститут депутатського імунітету, не надавала Верховному Суду права законодавчої ініціативи. Тому Президент В. Ющенко виступив з ініціативою проведення нової конституційної реформи.

У грудні 2007 р. він видав указ про створення Національної конституційної ради, яка підготувала *проект №199 Закону "Про внесення змін до Конституції України"*. Запропоновані зміни до Конституції передбачали запровадження двопалатного парламенту з широкими повноваженнями верхньої палати – Сенату. Нова редакція Конституції розширювала повноваження Президента. Він отримував право звільняти з посади Генерального прокурора, призначати та

звільняти глав місцевих державних адміністрацій. Президент очолює Раду Національної безпеки і оборони та має право формувати її склад. Згідно з проектом Президент ухвалює рішення про призначення всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції після прийняття цього закону парламентом. Проект містив положення про набуття колишніми Президентами України статусу довічних сенаторів після закінчення строку їх повноважень. Значних змін зазнали розділ I «Засади конституційного ладу» та розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

31 березня 2009 р. В. Ющенко вніс проект Закону «Про внесення змін до Конституції України» на розгляд і затвердження Верховної Ради. Але опозиційні по відношенню до Президента політичні партії у парламенті не підтримали нову редакцію Конституції України. Частина парламентських партій запропонувала власні проекти змін до Конституції. У серпні 2009 р. проект Закону «Про внесення змін до Конституції України» був винесений Президентом на всенародне обговорення. Проте, наприкінці 2009 р. В. Ющенко програв вибори на другий президентський термін і його проект реформування Конституції залишився нереалізованим. Здобутки Помаранчевої революції не вдалося закріпити через протиріччя між політичними партіями демократичної коаліції у Верховній Раді.

Під час другого туру президентських виборів у лютому 2010 р. демократичні сили зазнали поразки. Віктор Янукович отримав перемогу над чинним на той час прем'єр-міністром Юлією Тимошенко з відривом у 3,48% голосів виборців. Обрання Президентом України В. Януковича спричинило радикальну зміну політичних сил. До влади прийшла проросійськи налаштована Партія регіонів, яка прагнула зміцнити свої позиції за рахунок розширення повноважень глави держави. 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України своїм рішенням змінив Конституцію. Конституційний Суд визнав неконституційним Закон «Про внесення змін до Конституції України» 2004 р. на підставі порушення встановленої Конституцією України процедури його ухвалення, а отже відновив

дію Конституції України у редакції 1996 р. Відновлення чинності 200 Конституції України редакції 1996 р., змінило форму правління з парламентсько-президентської республіки на *президентсько-парламентську*.

У травні 2012 р. з метою внесення системних змін до чинної Конституції України була створена Конституційна Асамблея, яку очолив перший президент України Л. Кравчук. До складу асамблеї увійшло понад 90 відомих конституціоналістів. Асамблея підготувала Концепцію змін до Конституції України. Але через революційні події у Києві у грудні 2013 р. Конституційна Асамблея припинила свою діяльність. Даючи оцінку стану формування вітчизняного конституціоналізму та перспектив його розвитку, М. В. Оніщук у 2013 р. наголошував, що швидкий перехід до демократії, прийняття у 1996 р. Конституції на базі ліберальних західних моделей випереджали перехідний стан пострадянського суспільства. Слабке громадянське суспільство, відсутність незалежного правосуддя, хиткі традиції прав людини викликали деформації цінностей конституціоналізму. Існувала проблема конституційного буття: розрив між конституційними деклараціями та конституційною реальністю.

Головний недолік української Конституції полягав у тому, що еліти постійно намагалися використати її як інструмент перерозподілу влади, легітимації власних інтересів. Тому пострадянський конституціоналізм формувався за умов постійної політичної боротьби. Парадокс українського конституціоналізму полягав у тому, що, з одного боку, Конституція визначає правила політичної гри, а з іншого – політики, котрі конкурують за владу, приймають рішення, якою має бути Конституція. З огляду на це, Конституція залишалася продуктом, по суті, елітних домовленостей. Тому, на погляд М. В. Оніщука, одним із головних завдань конституційного процесу має бути конституційне творення сучасного парламентаризму та відповідального урядування, механізму забезпечення та охорони конституційного правопорядку й конституційної законності, формування концепцій конституціоналізму.

21 листопада 2013 р. в Україні розпочалася *Революції Гідності*. Причиною революції стала відмова В. Януковича виконувати законодавчо закріплений курс

України на євроінтеграцію та силовий розгін протестувальників у Києві. Вагомою причиною протестів стала надмірна централізація влади в руках президента і його найближчого оточення, зловживання владою, корупція, нехтування правами людини, політичний курс на зближення з Росією. Революція Гідності стала можливою завдяки формуванню в Україні громадянського суспільства. Підтримка європейського вибору України, усвідомлення необхідності проведення державноправових реформ свідчить про зрілість громадянського суспільства, усвідомлення громадянами України спільності політичних інтересів. У свою чергу, зріле громадянське суспільство є однією із найважливіших ознак сучасного конституціоналізму.

Внаслідок перемоги революції відбулася зміна влади. 22 лютого 2014 р. головою Верховної Ради було обрано Олександра Турчинова. Цього ж дня Верховна Рада, керуючись ст. 111 Конституції України, 328 голосами усунула з посади Президента України В. Януковича. Окрім цього, Верховна Рада ухвалила постанову про відновлення Конституції України редакції 2004 р., а отже відбулася зміна форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Під час позачергових президентських виборів 25 травня 2014 р. у першому турі перемогу здобув Петро Порошенко (54,7 % голосів виборців).

У жовтні 2014 р. відбулися позачергові вибори депутатів Верховної Ради. Наприкінці 2014 р. депутатські фракції Верховної Ради уклали конституційну угоду про проведення конституційної реформи, спрямованої на досягнення європейської якості життя громадян України: розвиток громадянського суспільства та гарантування свободи слова, боротьбу з корупцією та відновлення правосуддя, подолання бідності, розбудову конкурентоспроможної економіки, сталого розвитку суспільства, встановлення сприятливих умов для ведення бізнесу, зниження безробіття та створення нових робочих місць, здобуття енергонезалежності України, розвиток освіти і науки, культури та духовності. Основою реформи мала стати реалізація угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Один із розділів Конституційної угоди 2014 р. був присвячений конституційній реформі. З метою її реалізації, переш за все, передбачалося створення *Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради* для підготовки змін до Конституції України. В угоді зазначалося, що Тимчасова спеціальна комісія буде діяти на засадах відкритості, гласності, професіоналізму, науковості, колегіальності та незалежності у прийнятті рішень. До участі у роботі Тимчасової спеціальної комісії мали бути залучені представники депутатських фракцій, Президент, члени Кабінету Міністрів та експерти у галузі конституційного права. Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради повинна була розробити 202-ти узгоджений законопроект про внесення змін до Конституції України з урахуванням висновків Венеційської комісії.

3 березня 2015 р. П. Порошенко ухвалив Указ «Про Конституційну комісію», яка стала допоміжним органом при Президентові для напрацювання пропозицій щодо проведення конституційної реформи. Очолив комісію голова Верховної Ради Володимир Гройсман. На характер діяльності комісії впливали події, пов'язані з незаконною анексією Криму Російською Федерацією та агресією на Південному Сході України. У своїй роботі комісія зосередила увагу на трьох основних блоках змін до Конституції: децентралізації влади і місцевого самоврядування, проблемі правосуддя, а також дотриманні прав і свобод людини та громадянина.

У червні 2015 р. Конституційна комісія схвалила пропозиції щодо модернізації конституційних повноважень, що стосувалися децентралізації влади і місцевого самоврядування. Зокрема, сприйнято європейський громадівський підхід до організації місцевого самоврядування. Запропоновано утворення виконавчих комітетів у складі районних та обласних рад, а також інституту префектів в областях та районах для нагляду за додержанням Конституції і законів органами місцевого самоврядування.

Передбачалося, що в оновленій Конституції детальніше будуть врегульовані гарантії матеріального і фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Держава буде компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, понесені

внаслідок рішень органів державної влади. Загалом Конституційною комісією було запропоновано позитивні кроки на конституційному рівні в напрямі децентралізації державної влади і місцевого самоврядування, легітимації територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Разом із тим, передбачено заходи щодо зміцнення адміністративно-територіального унітарного устрою держави. Нова редакція Конституції України повинна була стати гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення прав і свобод громадян України.

Після Революції Гідності в Україні визріли політичні, національні, світоглядні умови для формування сучасного конституціоналізму. Запорукою цього процесу слід вважати неухильний курс України на збереження незалежності і територіальної цілісності країни, входження до Європейського Союзу та НАТО.

7 лютого 2019 р. Верховна Рада внесла зміни до преамбули, ст. 85, 102 і 116 Конституції України, які з огляду на цивілізаційний вибір та європейську ідентичність українського народу, закріпили незворотність стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Реальними кроками на шляху формування сучасного конституціоналізму в Україні після Революції Гідності стала низка демократичних реформ: реформа децентралізації влади, судова реформа, реформа правоохоронної системи, податкова і фінансова реформи, реформа національної безпеки і оборони, медична, освітня, аграрна реформи та інші.

Для проведення антикорупційної реформи створено спеціальні правоохоронні органи: *Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань і Вищий антикорупційний суд*. Ефективне проведення цих реформ можливе за умов підтримки уряду і контролю за його діяльністю зрілого громадянського суспільства. У кінцевому результаті, основним завданням процесу формування європейської моделі конституціоналізму в Україні повинно стати запровадження такого механізму державної влади, який би

забезпечив реальне виконання положень статті 3 Конституції України: *«людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»*.

Конституція України складається з преамбули і 14 розділів, які налічують 161 статтю, а також розділу XV «Перехідні положення».

Розділ I називається «Загальні засади», II — «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», III — «Вибори. Референдум», IV — «Верховна Рада України», V — «Президент України», VI — «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади», VII — «Прокуратура», VIII — «Правосуддя», IX — «Територіальний устрій України», X — «Автономна Республіка Крим», XI — «Міське самоврядування», XII — «Конституційний Суд України», XIII — «Внесення змін до Конституції України», XIV — «Прикінцеві положення» і XV — «Перехідні положення».

Таким чином, за структурою і змістом нова Конституція України близька до конституцій багатьох демократичних країн.

5. Державна влада в Україні та її поділ на законодавчу, виконавчу та судову.

Відповідно до ст. 6 Конституції, *«державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»*. Реалізація цього принципу покликана запобігти концентрації всієї державної влади в руках однієї особи або одного органу, що призводить, як засвідчує історичний досвід, до свавілля у керівництві державою та суспільством.

Згідно із принципом поділу влади всі три її гілки мають бути незалежними одна від одної. Зосередження влади в одному органі державної влади чи в однієї особи може призвести до узурпації влади.

У демократичній правовій державі влада здійснюється за допомогою спеціально створених органів, що функціонують за окремими напрямками роботи. Таке становище існує для того, щоб попередити зловживання владою і можливість виникнення абсолютної влади, не обмеженої правом. Поділ влади є не тільки засобом попередження виникнення авторитарної влади, а й відправним джерелом структури державного апарату і найбільш раціональною основою організації системи державних органів, що дає можливість взаємного контролю за її складовими одиницями через відповідну систему стримувань і противаг.

Тобто, принцип поділу влад треба розглядати як умову попередження узурпації всієї повноти влади будь-якої із її гілок, державним органом, громадськими організаціями, навіть окремою особою.

Конституція України як акт, що має вищу юридичну силу, має забезпечуватися баланс повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, що виключає перенесення центру прийняття усіх рішень, а тим більше усієї повноти влади на одну з них.

Судова гілка влади є незалежною і в межах своєї компетенції судові органи діють самостійно. Делегування законодавчих і судових функцій і відповідальності, а також притягнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами **не допускається**. Жодна з трьох гілок влади не повинна втручатися в компетенцію іншої гілки, а тим більше зливатися з нею. Суперечки щодо компетенції окремих гілок влади повинні розв'язуватися тільки конституційним шляхом, через правову процедуру і, головним чином, *Конституційним Судом України* як єдиним органом конституційної юрисдикції на всій території України.

Впровадження принципу поділу влад в конституційній практиці України було доповнено певною *системою стримувань і противаг*, яка є новелою у сучасному державотворенні в Україні. за умови відсутності механізму стримувань і противаг або його порушення, поділ влади перетворюється не просто в порожню декларацію, а стає перешкодою на шляху забезпечення ефективності реалізації

державної влади, державного управління, утвердження і захисту політичної свободи в суспільстві, прав людини і громадянина.

Система «стримувань і противаг» — це сукупність законодавчо закріплених повноважень, засобів, форм, методів, процедур, головним завданням яких є забезпечення реалізації принципу розподілу єдиної державної влади, недопущення домінування однієї гілки влади над іншою і досягнення динамічної стабільності між ними.

Головна ідея системи стримувань і противаг полягає в тому, що з метою забезпечення ефективності діяльності державної влади, налагодження дієвого контролю за її діяльністю та уникнення загрози узурпації влади одним владним інститутом, необхідно забезпечити відповідний раціональний розподіл повноважень між державними інституціями.

Концепція стримувань і противаг передбачає рівність між гілками влади, яка забезпечується цілісною системою взаємодії різних її елементів. Важливо підкреслити, що юридична рівність законодавчої, виконавчої та судової влад пояснюється в межах теорії поділу влад тим, що державні органи не є носіями влади, а лише повноважень, тому ні один з них не може бути виразником волі народу як її єдиного джерела. Виразником такої волі вони можуть бути всі разом і в рівній мірі в межах закону.

Концепція стримувань і противаг функціонує на основі тріади базисних принципів системи стримувань і противаг: взаємодії, взаємозалежності та взаємопроникненні гілок державної влади.

Суб'єктами системи стримувань і противаг за Конституцією України є Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд і Верховний Суд. Дана система виражається насамперед через повноваження цих органів, що включають суворо визначені взаємні обмеження.

У Конституції України передбачені такі інститути системи **«стримувань і противаг»**:

- *право «вето»* Президента на законопроект, прийнятий Верховною Радою;

- *імпiчмент* Президента з боку Верховної Ради, що призводить до його усунення з поста;
- право президента *розпустити* парламент
- прийняття Верховною Радою *резолуції недовіри* Кабінету Міністрів, яка має наслідком його відставку та ін.
- участь Верховної Ради у формуванні Конституційного Суду (*призначення* третини складу);
- *контроль* Конституційного Суду за відповідністю Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- дострокове *припинення* Президентом *повноважень* Верховної Ради у визначених Конституцією випадках;
- *парламентський контроль* Уповноваженим Верховної Ради з прав людини (омбудсманом) за дотриманням конституційних прав і свобод людини та ін.

6. Президент, як голова держави Україна.

Президент України обирається на *п'ять років* та не більше двох термінів підряд, є главою держави і виступає від її імені, а також:

- є *гарантом* державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і в НАТО;

- *не може* мати іншого представницького мандату, обіймати посаду в держорганах або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю або входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку;

- користується *правом недоторканості* на час виконання повноважень.

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягуються до відповідальності на підставі закону;

- звання *Президента* охороняється законом і залишається за ним довічно, якщо тільки Президент не був усунений з поста в порядку імпичменту.

Повноваження Президента України встановлено статтею 106 КУ і до них відносяться:

- *забезпечення державної незалежності, національної безпеки та правонаступництво держави;*

- *представництво держави в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, проведення переговорів і укладення міжнародних договорів;*

- *ухвалення рішень про визнання іноземних держав;*

- *призначення і звільнення глав дипломатичних представництв;*

- *призначення всеукраїнського референдуму щодо зміни Конституції, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;*

- *припинення повноважень Верховної Ради у встановлених КУ випадках і призначення позачергових виборів до Верховної Ради;*

- *внесення за пропозицією коаліції депутатських фракцій подання про призначення Парламентом Прем'єр-міністра;*

- *внесення до Верховної Ради подання об призначення міністрів оборони та закордонних справ України;*

- *призначення і звільнення Генерального прокурора (за згодою Верховної Ради);*

- *призначення і звільнення половини складу Ради Національного банку України і Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;*

- *внесення до Верховної Ради подання про призначення на посаду і звільнення з посади Голови СБУ;*

- *зупинення дії актів Кабінету Міністрів з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду щодо їх конституційності. Скасування актів Ради міністрів АР Крим;*

- є *Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України*; призначає і звільняє вище командування ВСУ, інших військових формувань; здійснює керівництво в сферах національної безпеки і оборони держави;

- очолює *РНБО*;

- вносить до Верховної Ради подання про оголошення стану війни і у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України і інших законних військових формувань;

- приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію і введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державної незалежності України;

- приймає у разі потреби рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях *надзвичайного стану*;

- призначає на посаді третину складу Конституційного Суду України;

- надає вищі звання, нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки і нагороджує ними;

- приймає рішення про прийняття в громадянство України і його припинення, про надання притулку в Україні;

- здійснює *помилювання*;

- створює в межах коштів Держбюджету для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі і інші допоміжні органи і служби;

- підписує закони і має *право вето* (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради; має право законодавчої ініціативи;

- здійснює інші повноваження, визначені Конституцією, зокрема, *призначає суддів*, а також голів *місцевих державних адміністрацій* (за поданням Кабміну).

Крім того, Президент України має право *достроково припинити повноваження Верховної Ради України*, якщо:

- протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій (коаліція формується протягом місяця з дня відкриття

першого засідання Верховної Ради, яке проводиться після чергових або позачергових виборів);

- протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;

- протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Проте повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені Президентом України в останні шість місяців строку повноважень Верховної Ради України або Президента України.

Верховна Рада України за пропозицією Президента може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України і прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

8.Державна символіка та мова в Україні.

Державні символи є підтвердженням факту існування держави, її суверенітету та спрямовані на зміцнення її авторитету, зокрема під час проведення урочистих заходів та офіційних церемоній. Держава встановлює порядок використання державних символів та належну систему їх правового захисту, за яких забезпечується повага та гідне ставлення до державних символів.

Державні символи є важливим атрибутом сучасної держави, складовою її конституційного ладу. Символи нації, створені нею в процесі власного державотворення, з часом, як правило, стають державними у результаті їх закріплення на законодавчо-правовому рівні. Історична традиція, унаочнена в символіці, перетворює населення на народ, формує націю. Державні символи України концентровано виражають провідну роль нації у становленні власної держави .

Державні символи — це встановлені конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави, які уособлюють її суверенітет, а в деяких випадках сповнені й певного історичного чи ідеологічного

змісту. Конституція України визначила такі символи нашої Держави: *Державний Прапор*, *Державний Герб*, який встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького, і *Державний Гімн*. Наведемо їх загальні описи.

1) Державний прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Державний прапор постійно встановлюється на будівлях, в яких розміщуються органи державної влади та місцевого самоуправління, дипломатичні та консульські представництва України за кордоном, на водних і повітряних суднах, що належать Україні.

Державний Прапор України затверджений Верховною Радою України 28 січня 1992 р. Державний Прапор є одним із державних символів певної країни. Це стяг правильної геометричної (частіше прямокутної) форми із спеціальним забарвленням. Кольори прапора відбивають національні традиції, які ідентифікують певну територію протягом тривалого історичного періоду.

Жовто-блакитні барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами. З XVIII століття полкові й сотенні козацькі прапори Війська Запорозького вироблялися з блакитного полотна, на якому жовтою фарбою наносився хрест, зорі, зброя, постаті святих. Так, упродовж історичного розвитку жовто-блакитний прапор був символом боротьби за національні й соціальні права українського народу і за часів незалежності став Державним Прапором України. У ньому втілені віковічні прагнення до миру, праця, краса та багатство рідної землі. Державний Прапор як символ країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення.

Український прапор — це символ пшениці в степах під блакитною аркою неба, який уособлює споконвічне прагнення народу до миру, праці, краси та багатства рідної землі.

Наруга, а саме публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України або публічна наруга

над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави над Державним прапором України, несе за собою *кримінальну відповідальність* перелбачену ст. 338 Кримінального Кодексу України.

2)Державний Герб України — герб держави Україна, один із чотирьох її офіційних символів поряд з прапором, гімном і Конституцією. Складається з Малого і Великого гербів. Наразі використовується лише Малий, що був затверджений 19 лютого 1992 року. Великий герб України існує у вигляді законопроекту.

3)Державний гімн України — один з головних державних символів України поряд з прапором і гербом. Державним гімном є перший куплет та приспів пісні «Ще не вмерла України і Слава, і Воля», слова *Павла Чубинського*, музика *Михайла Вербицького*. Офіційно його «Музичну редакцію» ухвалила Верховна рада України 15 січня 1992 року; слова гімну затверджено «законом про Гімн України» 6 березня 2003 року.

Регулюється *Законом України «Про державний гімн України»* від 06.03.2003 року.

Мова – унікальний феномен, що є засобом соціалізації, формою реалізації творчого потенціалу кожної людини, а знання державної мови сприяє соціалізації особи та є засобом запобігання дискримінації.

Під **державною (офіційною)** мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Також це мова, що закріплена законодавством, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо.

Конституцією України статус державної мови надано українській мові (**частина перша статті 10**). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким *«державною мовою в Україні є українська мова»*, треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України).

Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України.

Виходячи з положень статті 10 Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова. У державних і комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою відповідно до положень Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53, та законів України, в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин.

Таким чином, в розвиток конституційних положень про статус української мови як державної та порядок застосування мов згаданими законами України встановлено одну з засад державної мовної політики в сфері освіти: навчальна і виховна робота в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється українською мовою, поряд з якою можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин.

Українська мова є мовою офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, у роботі й у діловодстві органів державної влади та органів місцевого самоврядування, у судовому провадженні, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України. Держава повинна забезпечувати всебічний розвиток і функціонування

української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Українська мова як державна є **обов'язковою** на всій території України у державній сфері, а також в публічних сферах суспільного життя, у тому числі у сфері освіти.

Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про освіту“ від 16 липня 2019 року № 10-р/201.

Конституційний Суд України виходить із того, що застосування та функціонування державної мови в Україні нерозривно пов'язані з її вивченням, тобто з реалізацією кожною особою права на освіту.

В Україні 16 липня 2019 року набув чинності закон "Про забезпечення функціонування української мови як державної". Верховна Рада України ухвалила закон про державну українську мову 25 квітня, а 15 травня його підписав колишній президент України Петро Порошенко. Новий закон закріплює за українською статус єдиної державної мови, яка є обов'язковою для органів державної влади та публічних сфер на всій території України.